

M. SCOTT EDDIE*

Cui bono? Magyarország és a dualista Monarchia védővámpolitikája

A történelem vitatott kérdései közül az egyik leggyakrabban visszatérő probléma, hogy ki könyvelhette el a hasznot és ki viselte a terheket az osztrák-magyar vámunióban. A vita több, mint egy évszázada tart, és ma sincs még megnyugtató válasz. Igaz ugyan, hogy a kérdéskör mind politikai, mind gazdasági problémáinak bonyolultsága miatt nem is várhatunk egyszerű, kategórikus választ.¹ A jelen tanulmány célja az, hogy megpróbálja mennyiségileg felbecsülni a dualista Monarchia vámtételeinek és más kereskedelmi korlátozásainak hatását a magyar exportra az úgynevezett „protekcionista korszakban” 1882 és 1913 között, ami — remélem — megvilágítja egy kissé az Ausztriával és a világ többi részével folytatott kereskedelem árainak különbözetéből eredő veszteségek, illetve nyereségek *nagyságát*.

Hanák Péternek az a véleménye, hogy míg a Monarchia mindkét része nagy hasznot könyvelhetett el a komparatív előnyökre alapuló kereskedelem során, az árak vizsgálata megmutatja, hogy ezek alakulása az egész dualista korszakon át a mezőgazdasági termelőknek kedvezett, ami azt jelenti, hogy Magyarország viszonylag többet nyert az árucserén, mint Ausztria. Az árólló a mezőgazdaságnak kedvezett és 1882—86-ra az 1867—71-es szintnek majdnem egyharmadával emelkedett az érték, 1907—10-re pedig még ennél is kedvezőbb volt: ha 1867—71-et 100-nak vesszük, most 150.² Hanák professzor megjegyzi, hogy ez az összevetés csak részben válaszol a kérdésre, és további, terjedelemben és jelentőségben nagyobb témákat vizsgál; én viszont éppen az árkérdésre szeretnék reagálni tanulmányomban, mivel úgy találom, hogy az árak összehasonlítása önmagában is súlyosan hibás két ponton.

Az első hiba teljesen statisztikai jellegű: a Központi Statisztikai Hivatal által összeállított ipari és mezőgazdasági mutatók, melyeket Hanák Péter használ, csak néhány termékre terjednek ki és 1920-as, valamint 1938-as mennyiségi

* Scott M. Eddie, a torontói egyetem közgazdasági tanszékének professzora, több mint egy évtizede foglalkozik intenzíven magyar gazdaságtörténettel, ezen belül is különösen a mezőgazdaság történetével. Német, angol és amerikai folyóiratokban több értékes tanulmánya jelent meg a dualizmus korának magyar mezőgazdasági fejlődéséről. Örömeinkre szolgál, hogy egyik tanulmányát most magyar nyelven is megjelentethetjük, annál is inkább, mivel figyelemre méltó, új szempontokat vet fel a külkereskedelmi árstruktúra vitájában.

A szerkesztőség

¹ Mind a korabeli, mind a történeti irodalom jó áttekintését találjuk *Hanák Péter*: Magyarország az Osztrák-Magyar Monarchiában — Túlsúly vagy függőség c. cikkében. Századok, 105. évf. 5. 1971. 903—931.

² Uo. 912—914.

súlyok alapján állítják össze az ármutatókat,³ a táblázatok így két okból is elmaraszthatók abban, hogy nem tükrözik helyesen az Ausztria és Magyarország közötti árucserében szereplő cikkek árát az 1867 és 1913 közötti időszakban. A második hiba kapcsolódik az elsőhöz, amennyiben a mezőgazdasági export nem meríti ki a magyar export egészét sem Ausztria felé, sem a világ többi országa felé. Valójában a mezőgazdaságból eredő nyersanyagok és félkész termékek a magyar exportnak kevesebb, mint 60⁰/₀-át tették ki, és azok a termékek, amelyek szerepelnek a statisztikákban a fent említett mezőgazdasági termékeknek kevesebb, mint kétharmadát adják.⁴ Így még ha a táblázatok a megfelelő súlyozást és megfelelő mennyiségű árufajtát használtak volna is, a dualizmuskori magyar külkereskedelemnek csak kis részére világitanának rá.

Tanulmányom következő részében egy, a magyar külkereskedelem egészét feldolgozó módszert szeretnék levezetni, mely kiterjed ezen kereskedelem főbb szektoraira, és nemcsak arra keres választ, hogy ki nyert és ki veszett, hanem arra is, hogy a nyertesek és vesztesek között voltak-e olyan csoportok, akik többet nyertek vagy veszítettek, mint mások. Az adatokkal kapcsolatos problémák miatt kizárólag az 1882 és 1913 közötti időszakra vagyok kénytelen koncentrálni, főleg mivel nem állnak rendelkezésre a korábbi évekről megfelelően pontos statisztikák.⁵ Mivel azonban a protekcionizmus éppen ebben az intervallumban virágzott,⁶ ennek a leszűkítésnek megvan a maga jutalma.

I.

Egy klasszikus, kétszektoros, mezőgazdaságra és iparra alapuló gazdasági rendszerben az ipari szektor vámvédelme importhelyettesítés útján a mezőgazdaság ugyanilyen védelmének hiánya mellett megfelel a mezőgazdaságra az ipar fejlődése érdekében kivetett „adóknak”, mely következménye a protekcionizmusból eredő relatív árváltozásoknak. Az ilyen politika következtében az iparban jelentkező haszon gyakran azonnal észrevehető, míg a mezőgazdaság vesztesége

³ A következő mezőgazdasági termékek árait vették figyelembe: búza, rozs, árpa, zab, kukorica, borsó, bab, lencse, marhahús, disznóhús, birkahús és tej. Az ipari árnál, mivel a késztermékek árai nem voltak hozzáférhetőek, 12 nyersanyag és félkésztermék árai alapján készültek a mutatók. Mértékegységül az 1920-as évek, 1938 és 1962 súlyozását használták. Ld. Központi Statisztikai Hivatal: „A magyar mezőgazdaság árhelyzete az utolsó évszázadban (1867—1963).” Statisztikai Időszakos Közlemények 73: 6, 1965.

⁴ S. M. Eddie: The Terms of Trade as a Tax on Agriculture: Hungary's Trade with Austria, 1883—1913. (A külkereskedelmi cserearányok mint a mezőgazdaság adói — Magyarország Ausztriával folytatott kereskedelme 1833 és 1913 között.) Journal of Economic History 32: 1, 1972 márc., 2. táblázat.

⁵ A magyar külkereskedelem adatainak viszonylagos megbízhatóságára ld. Bokor Gusztáv: A magyar hivatalos statisztika fejlődése és szervezete. Bp. 1896. Különösen a 69, 137, 183, 186—188.

⁶ Ennek alátámasztására ld. S. M. Eddie: Die Auswirkung der Preisänderungen auf Ungarns Aussenhandel während der Schutzzollära (Az árkülönbségek kihatása a magyar külkereskedelemre a védő-vámkorszakban). A 2. Marburger Osteuropatagung-ra (1972 július) benyújtott dolgozat, 1—3. Ld. még pl. Wilhelm Offergeld: Grundlagen und Ursachen der industriellen Entwicklung Ungarns (Magyarország ipari fejlődésének alapjai és indítékai), ami a Probleme der Weltwirtschaft: Schriften des Instituts für Seeverkehr und Weltwirtschaft an der Universität Kiel (A világgazdaság problémái: a Kiel-i Institut für Seeverkehr und Weltwirtschaft közleményei) 17. kötete. Jena, 1914. 178—192.

rejtve marad, nem koncentráldik, és alig látható. Dolgozatomnak ebben a részében az a célom, hogy kidolgozzak egy egyszerű módszert ennek a veszteségnek a mérésére, és megkíséreljem felmérni a Monarchia protekcionista korszakának ilyenén politikájából adódó veszteségeket Magyarországon. A módszer szimmetrikus abban az értelemben — és ez később még fontos lesz —, hogy nemcsak veszteséget, hanem nyereséget is kimutat (mint *negatív* veszteséget). Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk, hogy az egyik termelő vesztesége nem teljes egészében válik nyereséggé a másik számára, mert emellett jelentkezik bizonyos „közbeeső” veszteség is, ami abból ered, hogy a termelési tényezőket hatékonyabban lehetett elosztani a védővámokkal, mint nélkülük.

Ahhoz, hogy fel tudjuk becsülni a tarifák nagyságát, először fel kell becsülnünk, hogy milyen szintű lett volna az export és import ezek nélkül. Ezt a szintet így össze tudnánk vetni az export és import tényleges szintjével, és meg tudnánk határozni a veszteséget vagy „adót”. A veszteség két tényező összegéből adódnék: egy pozitív elemből (mivel több importcikket lehetett volna vásárolni) és egy negatív elemből (mivel néhány hazai cikket el kellett volna vonni a belföldi fogyasztástól export céljaira). Így ha az illető ország szabadon kereskedhetett volna a világpiacon, többet importálhatott volna, ami nyereség, viszont valószínűleg többet is kellett volna exportálni, hogy fizetni tudjon az importért, ami pedig veszteség. A tarifák netto nagysága ezért az előzőleg behozott extra import és a belső fogyasztásra otthonmaradt, külföldre nem küldött export különbsége.

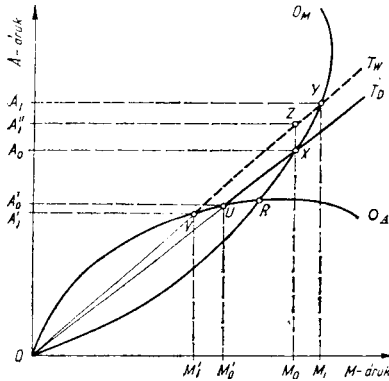
Egy egyszerű hipotetikus példán keresztül talán még világosabbá tudjuk tenni a problémát: tételezzük fel, hogy az illető ország két mázsa saját termékért négy hektoliter import terméket kaphatna a szabad piacon, de olyan vámtétellel terhelt, ami megemeli az import javak árát, és így az ország fogyasztói csak három hektolitert vásárolhatnak az export minden két mázsájáért. Továbbá tételezzük fel, hogy ilyen árucserre feltételek mellett (a tarifát is beleértve) az ország 150 hektolitert importál és 100 mázsát exportál, hogy fedezni tudja az importot. Ha nem lennének vámtételek, az import olcsóbb lenne, és a szabadkereskedelmi áron az ország vásárolna pl. 240 hektolitert is, amiért 120 mázsa exporttal kellene fizetnie. A tarifa miatti veszteség így az a 90 hektoliter import, amiről le kellett mondania mínusz az a 20 mázsa saját termék, ami otthon maradt ahelyett, hogy exportálták volna. A tarifa által okozott netto veszteséget (90 hektoliter—20 mázsa) kell aztán kifejezni az egyik vagy másik termékben, vagy a javak egy másik fajtájában, mint pl. a pénz vagy az arany. Ennek a megállapítása bonyolult dolog, erre még visszatérünk.

Az 1. ábra és annak magyarázata csak a fent körvonalazott probléma formai felvetése. Itt az „ajánlat-görbe” módszeréhez folyamodunk, ami megmutatja, hogy az ország exportjának milyen részét hajlandó feladni az import egyes tételeiért. Az „ajánlat-görbe” így nem egyszerűen az exporttartalékok mutatója, hanem számításba veszi az importigényeket is. A vizsgálandó probléma ezek után az, hogy hogyan viszonyul az ajánlatgörbe tényleges helyzete (150 hektoliter import cserélhető 100 mázsa exportra) a szabadkereskedelmi viszonyok között feltelezhető helyzethez (240 hektoliter import egyenértékű 120 mázsa exporttal). A következőkben a fenti érvelést öntjük szigorú matematikai formába, ami lehetővé teszi, hogy számítógéppel kiszámítsuk a veszteséget vagy „adót”.

Nem szükséges azonban kizárólag az egyszerű mezőgazdaság — ipar kettőségekben gondolkodnunk. Az osztrák-magyar vámunió belül, a bevezetőben említett okok miatt, előnyösebb, ha a két szektort „Ausztriának” és „Magyarország-

nak” nevezzük, hiszen belső vámtarifák nélkül az analógia teljes és helyes.⁷ A következőben tehát M-mel jelezzük Magyarországot illetve a magyar exportot, Ausztriát illetve az osztrák exportot pedig „A” betűvel.

Nézzük akkor a két országból álló vámuniót. Tegyük fel, hogy az unió mindkét országa által előállított termékeket az unión kívülről is be lehet szerezni, és hogy a világ össz-szükséglete és kínálata szempontjából ez a két ország nem önálló-

1. ábra

an határozta meg az árakat, hanem átvette a világpiacon árait. A problémát végig „M” ország, azaz Magyarország szemszögéből fogjuk vizsgálni.

Az 1. ábrán az O_M és O_A vonal a két ország kínálatának görbéje (offer). Az OVUXT görbe mutatja az A-árúk összkínálatát M-mel szemben mind a vámuniós partner, mind a többi ország viszonylatában, az OVZYT_W görbe pedig „A” termékeinek teljes világpiacon kínálatát vámtarifák és más kereskedelmi korlátozások nélkül. Kezdetben egyensúlyban levő kereskedelmet látunk az X pontnál, ahol „M” ország A'_0 terméket kap partnerétől, „A” országtól, és $(A_0 - A'_0)$ terméket a világ többi országától, a maga M'_0 exportjáért partnerének, és $(M_0 - M'_0)$ termékeiért a többi országnak. A belső — vámunióon belüli — cserearányt (terms of trade) az OT_D egyenes lejtése mutatja, a többi országgal fennálló tételeket pedig az OT_W egyenesé. Ha feltételezzük, hogy a kereskedelem egyensúlyban van, az OT_D egyenes megadja mind a nettó, mind a bruttó külkereskedelmi cserearányokat. A későbbiek folyamán el fogunk tekinteni az egyensúly feltételezésétől, ami szükségessé teszi, hogy ezeket külön tárgyaljuk. Ha nem határozzuk meg más-ként, a továbbiakban „cserearányon” a nemzetközi áruforgalom nettó cserearányait értjük.

⁷ Olyan helyi intézkedésekből vontam itt le következtetést, mint az anyagi támogatás, adó alóli felmentés, kedvezményes vasúti díjszabás stb., amit a magyar kormány és más kormányok is alkalmaztak az ipar fellendítésére. A magyar intézkedések összefoglalását ld. többek között *Offengeld*: i. m. 240—249 és *Josef Ssterényi*: Die ungarische Industriepolitik (A magyar iparpolitika). Klny. Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung. Wien, 1913. A téma teljesebb kifejtését ld. *Otto Sugár*: Die Industrialisierung Ungarns unter Beihilfe des Staates und der Kommunen (Magyarország iparosítása állami és helyi segítséggel). Leipzig, 1908.

Ha „M” ország szabadon kereskedhetne a világgal, M-termékeit sokkal kedvezőbb relatív árakon cserélhetné A-termékekre, ahogy az OT_W egyenesből láthatjuk. Ekkor termékei M_1 részét A_1 importra cserélné. „M” ország vesztesége a torzított árakon folytatott kereskedelemről ($A_1 - A_0$), az az árumennyiség, amit szabad kereskedelmi egyensúly esetén többletként nyert volna, mínusz ($M_1 - M_0$). Ezt a többlet árumennyiséget ugyanis szabad kereskedelmi egyensúly esetén nem kellett volna exportálnia. „M” termelő vesztesége (L) saját termékeiben kifejezve tehát a következő:

$$L = (A_1 - A_0) - (M_1 - M_0) = M_1(T_W - 1) - M_0(T_D - 1), \quad (1)$$

ahol T_W a világgpiaci árarány, P_W^M/P_W^A és T_D a hazai árarány, P_D^M/P_D^A (egyensúlyban levő kereskedelem feltételezése esetén).⁸

Mindaddig, amíg a belső árakat nem emelik az autarkia szintjére a vámunió belül (az 1. ábrán R pont), az ajánlatgörbe (O_M) rugalmasságának ismeretében meg tudnánk határozni az Y pontot, melytől az M_1 értékét felhasználhatnánk egy egyenletben (1) arra, hogy kiszámítsuk „M” exportörnek az eltérő vámtételekből adódó veszteségét. Általában a rugalmasság vagy szóródás nem ismert, és a problémát implicit vagy explicit módon oldják meg, feltételezve, hogy a kínálat görbe teljesen rugalmatlan az X ponton túl, és így ki lehet számítani, hogy az export jelenlegi értéke (M) mennyit ért volna a világgpiaci árakon (ld. a Z pontot az 1. ábrán).⁹

„M” ország veszteségének kiszámítása abban az esetben, ha az M-javak és A-javak száma egynél több, megfeneklik a statisztika mutatószámainak problémáján. Az export és import összetételbeli változásai mellett, mint ahogy az X és Y pont között láthatjuk az 1. ábrán, jelentkezik egy olyan probléma is, mely éppen a hazai és világgpiaci árak különbségéből ered. Ha mind M_0 -t, mind M_1 -et világgpiaci árakon számoljuk, az alkalmazott módszerekből kifolyólag alábecsüljük az exportör árkülönbségből eredő veszteségét; ha mindkettőt a hazai árakon számoljuk, a veszteség a valódinál többnek tűnik.¹⁰

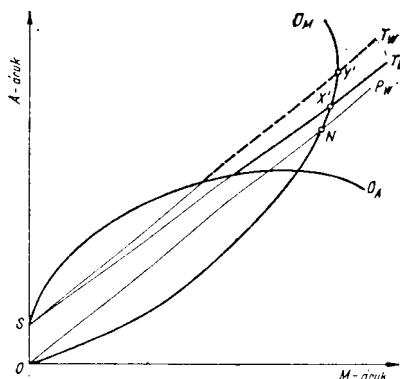
Mielőtt rátérnénk „M” exportör veszteségének kiszámítására, először foglalkoznunk kell az export vagy import többlet problémájával. Szerencsére a probléma nem bonyolult, ha ésszerűen képzeljük el a többlet keletkezését. A 2. ábra mutatja be az import többlet esetét; az export többlete az import felett hasonlóan ábrázolható, pusztán el kell tolni azokat a pontokat, ahol az ajánlatgörbék és az áregyenesek metszik a tengelyt.

⁸ A mutatószámok problémája akkor jelentkezik, ha egynél több M-termék vagy A-termék jön szóba. Ezt a problémát jobban kifejti a függelék. Azt is meg kell itt jegyezni, hogy az így kiszámított veszteség csak egy részét képezi az eltorzított cserearányokból eredő terheknek: mivel a belső forgalomba kerülő javak árát is érintik az intézkedések, jelentkezik egy nagyobb veszteség, amelyet nem magyarázhatunk a használt eljárással. A „világgpiaci árak” a nagy-britanniai egységárakat jelentik, ahol lényegileg szabadkereskedelem volt az egész korszakban.

⁹ Az export erőforrások rugalmasságát *Marc Nerlove*: The Dynamics of Supply — Estimation of Farmers' Response to Price (A tartalékok dinamikája — hogyan reagálnak a termelők az árakra) c. munkájában kísérlete meg felbecsülni. (The Johns Hopkins University Studies in Historical and Political Science, Ser. 76, no. 2.) Baltimore 1958. Eltekintve az állatoktól és az állati termékektől a megbecsült készletrugalmasság alig tért el jelentősen a nullától. Megfigyelhető azonban egy eredendő tendencia a zéró-rugalmasság irányában az ilyen becsléseknél a nemzetközi kereskedelemben még akkor is, ha a valódi rugalmasság egészen nagy. Ld. *Guy H. Orcutt*: Measurement of Price Elasticities in International Trade (Az árrugalmasság mérése a nemzetközi kereskedelemben). Review of Economics and Statistics 32: 2, 1950 május, 117—132.

¹⁰ Bizonyítékként ld. *S. M. Eddie*: i. m. 306.

Feltételezzük, hogy az export többlet vagy külső segély eredménye, vagy olyan átmeneti jelenség, mely később feltétlenül kiegyenlítődik egy hasonló többlet felé az ellenkező irányban. Ezt úgy ábrázolhatjuk, hogy az O_A ajánlat görbe metszéspontját az origótól egy S pontig toljuk el, ahol az OS távolság adja az import többlet mértékét (ld. 2. ábra). Ilyen esetben a nettó cserearányokat az ST_D és ST_W egyenesek dőlése adja. A bruttó tételek a megfigyelt X^1 ponton az origóból kiinduló és az X^1 ponton áthaladó egyenessel ábrázolhatók. Feltételezzük

2. ábra

továbbá, hogy az importtöbblet (S) a szabad kereskedelem viszonyai között is rendelkezésre állna.¹¹

A fenti feltételezések mellett „ M ” exportőreinek vesztesége a számunkra hátrányosan alakított nemzetközi árak miatt pontosan az egyensúlyban levő kereskedelem fent körvonalazott módszer szerint számítható ki, feltéve ha inkább árárányokat (nettó cserearányokat) használunk, és nem mennyiségi arányokat (bruttó cserearányokat). Ha adottak az import és export szintjére vonatkozó adatok, a kereskedelmi cserearányok, az M -termékek export-utánpótlásának rugalmassága vagy szóródása,¹² bármikor meghatározhatjuk a veszteséget rövid távra.¹³

¹¹ Ha nem ez volna a helyzet, és feltételeznénk, hogy a szabad kereskedelemnek egyensúlyban levő kereskedelemnek kell lennie, természetesen lehetséges volna, hogy M -termelő előnyben részesítené X pontot — kedvezőtlenebb árakkal, de import többlettel — az egyensúlyban levő szabad kereskedelem N pontjával szemben, melyet úgy kapunk, hogy egy OP_W ár egyenest húzunk az origón át az ST_W egyenessel párhuzamosan. A netto össz importtöbblet Magyarországon az egész korszakban kevesebb volt az import teljes értékének 20%-ánál (nem véve figyelembe az árkülönbözeteket), ami azt jelenti, hogy feltételezéseink nem valószínűsíthetőek.

¹² Mivel „ M ” országot kicsinek tételeztük fel az egész világkereskedelemhez képest, a két cserearány-egyenest egyben a világ kínálat-görbéit is helyettesíti „ M ” ország felé (T_W hogyha szabad kereskedelem áll fenn, T_D hogyha tarifákat szabtak ki). Csak abban a szélsőséges esetben, ha O_M és O_A kínálat-görbék a T_W vonal fölött metszenék egymást, nem lehetne ezeket A -árúk tényleges kínálat-görbéinek felfogni „ M ” ország felé. Mivel azonban jelentős kereskedelem folyt a világgal az egész korszakban, ezt a lehetőséget figyelmen kívül hagyhatjuk.

¹³ Mivel a vizsgálat szimmetrikus, felfed bármilyen nyereséget is, ha a belső vámok a mezőgazdasági termelőnek kedveznek, amint az I. rész első bekezdésében kifejtettem.

II.

Az 1. táblázatból leolvashatjuk a magyar export szektor veszteségét az első részben kifejtett számítások szerint.¹⁴ A veszteséget vagy „adót” minden esetben az illető termék kategória („az összes export”, „mezőgazdasági export”, „fő gabonafélék” stb.) reálértékének százalékában adtuk meg az 1913-as árakban kifejezve. Az adatokból azonnal kitűnik, hogy bár a világgiazi árakon történt becslés az „adó” minimális értékét mutatja, nincs egyetlen olyan év sem, amikor a magyar export egészét nem „adóztatta” volna meg a vámunió árpolitikája. A vizsgált korszak elején talán nagyobb volt az eltérés az export rovására, mint a végén, de ettől függetlenül állandó volt. És bár állandó, ez a minimálisan felbecsült érték elég alacsony, évente 2—8% nagyságrendű. Nem szabad azonban eljelejtetni, hogy nem tudhatjuk, mennyire becsljük alá az „adó” valódi értékét, ami így elég nagy is lehet.

Hasonlóképpen a mezőgazdasági export szektort is megadóztatták folyamatosan az egész korszakban, bár az adó nagysága — úgy tűnik — csökkent az idő múlásával, ami összhangban volt legalábbis néhány mezőgazdasági termék árviszonyainak javulásával a korszak folyamán. A helyzet javulása azonban *relatív*, mivel a pozitív „adó” léte mutatja, hogy az osztrák és magyar export relatív árai kellőképpen eltértek egymástól az osztrák termelők javára a korszak elején, s így a magyar mezőgazdasági exportörök helyzetének javulása egészében véve csak azt jelentette, hogy *kevésbé* voltak *előnytelen* helyzetben a korszak végén mint az elején.

Mélyebb következtetést akkor vonhatunk le az adatokból, ha a „fő gabonafélék” kategóriát megvizsgáljuk (búza, rozs, árpa, zab és kukorica). Itt nyilvánvalóvá válik, hogy a mezőgazdasági szektor terhei nem egyenletesen oszlottak meg: 1893-tól kezdve a negatív „adók” sora mutatja, hogy ezeket a termékeket inkább dotálták, mint „adóztatták” a protekcionista korszak utolsó két évtizedében. Ezen az irányzaton belül megfigyelhetjük, hogy a gabonafélék, főleg a búza előnytelen helyzetben vannak 1893-ig, aztán bekövetkezik az átállás az „adóról” a támogatásra. Ezután fokozatosan csökken ez a kedvező helyzet, míg nem a gabonafélék újra jobb értékesítési viszonyok közé kerülnek az 1906-os új vám díjszabással.

A táblázat utolsó oszlopa azt mutatja, hogy az állatok és állati termékek exportálói valamint a szántóföldi termelésben nem gabonaféléket termelők nem tudták elkerülni a rájuk mért „adót”, ami a vámunió külkereskedelmi politikájából következett. Ezen felül az állatok és állati termékek „adója” valószínűleg

¹⁴ Az első táblázathoz felhasznált cserearányokat annak a feltevésnek az alapján számoltuk ki, hogy az exportörök specializálódtak a termelésben, de generalizálódtak a fogyasztásban. Így minden esetben a cserearányok nem mások, mint egy bizonyos termékcsoport árainak arányai az összes importárúkéi árjaihoz viszonyítva.

¹⁵ A rugalmasság problémán túl van még egy probléma, ui. abban az esetben, amikor a világgiazi ár nem volt ismert, a magyar egyégárat használták. Ha például az árak magasabbak voltak Ausztria-Magyarországon, mint kívülről, mind az import, mind az export ármutatók túlbecsültek a világ kereskedelmi díjtételeinek becsléséből kifolyólag, melyeket nem ismerjük sem nagyságuk, sem irányuk szempontjából. Mivel az ármutatók legtöbb tévedése az importtal és exporttal kapcsolatban zavaró lenne, ésszerűnek tűnik feltételezni, hogy a rugalmasság alulbecsülése jelentősen kiegyensúlyozná a világgiazi árak hiányából fakadó tévedéseket néhány — mennyiségileg nagyon jelentéktelen — termék esetében. Az olvasónak jogában áll bármely álláspontot elfoglalni, a szerző azonban meg van győződve, hogy a becslések a minimális vagy alacsonyabb határt jelzik. További fejtegetéseket ld. a függelékben.

I. táblázat: A torzult cserearányokból fakadó veszteség (+) és a nyereség (–) az adott exportcikk kategóriák valódi értékének százalékában kifejezve az 1913-as árak alapján

Év	A teljes export		Mezőgazdasági termékek		Fő gabonafélék		Búza		Fő gabonafélék és liszt		Állatok és állati termékek	
	világpiaci árak	hazai árak	világpiaci árak	hazai árak	világpiaci árak	hazai árak	világpiaci árak	hazai árak	világpiaci árak	hazai árak	világpiaci árak	hazai árak
1882	7,8	8,0	15,8	16,9	20,2	18,0	29,8	26,6	12,8	10,6	6,9	7,5
1883	6,5	6,8	14,3	15,4	13,1	11,9	16,9	15,2	7,6	6,4	6,6	7,2
1884	6,6	6,8	11,6	12,2	7,7	6,9	13,5	12,1	5,8	4,9	4,8	5,2
1885	7,3	7,4	13,9	14,7	11,2	10,0	18,7	16,7	6,9	5,7	5,1	5,5
1886	6,5	6,5	15,0	15,6	8,7	7,9	10,7	9,6	2,9	2,4	5,3	5,7
1887	7,0	6,9	16,2	16,8	10,5	9,4	21,2	19,0	4,2	3,5	6,6	7,1
1888	8,1	8,1	18,2	18,9	14,4	13,0	28,8	25,8	5,9	4,9	6,1	6,6
1889	8,7	8,7	16,9	17,4	7,8	7,1	16,9	15,2	4,9	4,2	7,3	7,8
1890	8,1	8,2	17,5	18,5	9,4	8,5	24,4	21,9	3,6	3,0	6,8	7,2
1891	6,2	6,5	12,3	13,3	6,2	5,6	8,5	7,6	4,5	3,8	2,8	3,0
1892	5,9	6,2	12,8	14,2	8,5	7,8	5,2	4,6	3,5	3,0	4,1	4,4
1893	2,6	2,8	9,9	10,9	–9,6	–8,6	–5,9	–5,3	–9,1	–7,6	3,3	3,5
1894	2,3	2,4	9,6	10,5	–13,3	–12,0	–7,9	–7,1	–13,7	–11,6	0,3	0,3
1895	4,4	4,6	10,4	11,4	–9,6	–8,7	–7,6	–6,8	–10,2	–8,7	2,7	2,9
1896	4,1	4,4	11,2	12,5	–11,1	–10,0	–4,0	–3,6	–12,3	–10,4	1,5	1,6
1897	1,9	2,1	8,6	9,4	–19,6	–17,7	–11,6	–10,4	–19,5	–16,5	0,5	0,6
1798	1,8	1,9	8,7	9,5	–13,5	–12,2	–9,2	–8,2	–18,4	–15,5	0,6	0,6
1899	4,7	5,0	10,2	12,2	–9,3	–8,4	–11,6	–10,4	–13,7	–11,5	1,9	2,0
1900	6,9	7,5	11,9	13,2	–2,1	–1,9	0,9	0,8	–8,2	–6,9	3,1	3,3
1901	5,4	5,8	8,1	9,0	–5,9	–5,4	–2,6	–2,4	–9,9	–8,5	6,1	6,5
1902	6,1	6,6	10,5	11,6	–2,3	–2,1	–4,7	–4,1	–11,3	–9,6	7,2	7,7
1903	6,3	6,8	8,8	9,6	–2,6	–2,3	0,9	0,8	–6,8	–5,8	3,6	3,8
1904	3,2	3,4	5,8	6,2	–10,2	–9,2	–8,4	–7,5	–15,9	–13,6	2,5	2,6
1905	5,1	5,4	5,7	6,2	–9,0	–8,0	–3,6	–3,3	–9,9	–8,4	1,6	1,7
1906	6,4	6,8	7,2	7,9	–0,4	–0,4	5,9	5,3	–3,7	–3,1	0,9	0,9
1907	3,8	4,1	5,5	6,0	–7,9	–7,2	–9,5	–8,5	–17,0	–14,5	1,1	1,1
1908	3,9	4,1	7,4	8,0	–14,9	–13,6	–15,6	–13,9	–22,0	–18,8	5,9	6,3
1909	2,2	2,3	6,8	7,3	–19,4	–17,8	–15,3	–13,7	–28,9	–24,8	7,5	8,0
1910	4,5	4,7	7,8	8,5	–10,8	–10,0	–7,7	–6,9	–17,2	–14,7	5,1	5,5
1911	0,6	0,6	1,8	2,0	–27,3	–25,2	–22,6	–20,2	–30,3	–26,0	–0,5	–0,6
1912	3,9	4,1	4,2	4,4	–15,3	–13,9	–11,1	–9,9	–18,5	–15,9	1,5	1,6
1913	5,5	5,9	7,6	8,3	–10,3	–9,3	–11,6	–10,4	–16,5	–14,2	6,9	7,4

Forrás: *Magyar Statisztikai Közlemények*, új sorozat, 63. kötet („A Magyar Szent Korona Országainak 1882–1913. Évi Külkereskedelmi Forgalma,” Budapest: 1923).

különlegesen alacsony lehetett, mert jelentős rugalmasságot mutatnak ezek készletei, utánpótlása, annak ellenére, hogy a becslési eljárás hajlamos torzulást mutatni zéró elaszticitás felé.¹⁶

Ezek a felfedezések összhangban állnak a dualista Monarchia politikai berendezkedésével. Az adatok megmutatják, hogy az osztrák ipari érdekeltségeknek sikerült már 1882-re kellő védelmet biztosítani maguknak, hogy a mezőgazdaság rovására tudják befolyásolni a belső vámtarifákat. A magyar nemesség és dzsentri reagált erre, hiszen az export gabona majdnem kizárólag a nagybirtokról került ki, reagált az osztrák ipari termékek védelmére és a gabonaárak csökkenésére az európai piacot elárasztó észak-amerikai szállítmányok megérkezése után, de tiltakozó tetteik nem a termelésnek a megváltozott árviszonyokhoz idomítását célozták, hanem politikai erejüket akarták bevetni az osztrák-magyar kereskedelempolitikán belüli paritás érdekében. Ez a reagálás késett egy kicsit, talán mert a magyar birtokosok azt remélték, hogy egyszer újra Nyugat-Európa nagy gabonaszállítói lehetnek, de az 1880-as évek végére már erőteljesen követelték saját termékeik védelmét a birodalmi piacon.¹⁷

Máshol már kimutattam,¹⁸ hogy legalábbis 1895 után (korábbi adatok nincsenek) a nagybirtokok még nagyobb mértékben koncentráltak a gabonatermesztésre, és eltávolodtak az állattenyésztéstől és állati termékek előállításától. A kisbirtokok, ezzel ellentétben, sokkal intenzívebben voltak állattenyésztésre berendezve abban az értelemben, hogy az állomány területegységenkénti nagysága nőtt a gazdaságok nagyságának csökkenésével.¹⁹ A kisgazdaságok zömmel nem tudták kihasználni a magas árak előnyeit és exportra termelni gabonát főleg az értékesítési problémái miatt, azaz nem voltak képesek a megadott tételeket azonos minőségben szállítani. Így nyilvánvaló, hogy az osztrák birodalom kereskedelmi és vámpolitikája Magyarország agrártermelői közül a legnagyobb terheket a kisbirtokosokra hárította, míg a nagybirtok számára egyre kedvezőbb helyzetet teremtetett.²⁰

Dolgozatom következtetéseit tehát a következőkben foglalhatom össze az 1882 és 1913 közötti korszakra vonatkozólag:

1. Magyarország árucseré arányai ahhoz képest, ha szabadon kereskedhetett volna a világpiacon, állandó hátrányt jelentettek a magyar exportőrök számára.
2. A magyar mezőgazdasági exportőrök az egész korszakban nagyobb hátrányokat szenvedtek, mint a magyar exportra termelők általában.
3. 1893 után, mikor a vámtételek számukra kedvezően alakultak, a gabona és liszt exportőreit ténylegesen dotálták, ahelyett hogy arra kényszerítették volna, hogy vegyék ki részüket a veszteségekből.

¹⁶ Ld. a 9. és 15. jegyzetet.

¹⁷ *Sándor Pál*: Die Agrarkrise am Ende des 19. Jahrhunderts und der Grossgrundbesitz in Ungarn (A XIX. sz. végi agrárválság és a nagybirtok Magyarországon). Ld. Sándor V.—Hanák P. (szerk.) Studien zur Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie (Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae, no. 5.) Bp. 1961. 181—182.

¹⁸ *S. M. Eddie*: Agricultural Production and Output per Worker in Hungary, 1870—1913. (Mezőgazdasági termelés és az egy munkásra jutó termékmennyiség Magyarországon 1870 és 1913 között). Journal of Economic History 28: 2, 1968 jún., 216—218.

¹⁹ Uo. 218.

²⁰ Komoly bizonyítékok vannak arra, hogy a kifejezett adórendszer Magyarországon regresszív természetű volt. Nemcsak hogy az adó zöme a tömegfogyasztási cikkekre esett, de úgy tűnik, hogy a nagybirtok földje kevésbé súlyosan adózott mint a kisbirtoké. Ld. *Szuhay Miklós*: A parasztság felbomlásának egyes kérdései Magyarországon az első világháború előtt. Ld. Pach. Zs. Pál—Sándor Pál (szerk.): Tanulmányok a kapitalizmus történetéhez Magyarországon, 1867—1918. Bp. 1956. 232—233.

4. Mivel a nagybirtok gabonatermelésre, a kisbirtok pedig állattartásra és nem-gabonafélére koncentrált, az előbbi hasznot húzott, míg az utóbbi kárt szenvedett a termékeire kivetett vámtarifák miatt, melyek az osztrák-magyar külkereskedelem-politikából következtek.

Meg kell jegyeznünk, hogy a fentiek alátámasztják Hanák professzor véleményét, hogy a Monarchián belüli kereskedelmi viszonyok a nagybirtokosok helyzetét erősítették és visszatartották, hátráltatták a társadalmi fejlődést.²¹ Azt is meg kell említeni, hogy valószínűleg a fogyasztók tömegei érezték leginkább a magasabb gabonaárak és ipari árak egybeesését a Monarchia mindkét felében. Az, hogy a kereskedelmi és vámpolitika bizonyos érdekeket, vagy bizonyos területeket részesített előnyben, általában a lakosság többi rétege rovására nem megelő, főleg nem egy XIX. századi európai monarchiában.

Az adatok és a fenti vizsgálat alapján kikerekedő helyzetkép hasonló ahhoz, amit Alexander Gerschenkron írt le alapvető tanulmányában Németországról.²² Kezdetben az ipari érdekeltségek nyomást gyakorolnak védővámok megszerzéséért, aztán a nagybirtokos gabonatermelők a szabadkereskedelem prókatoraiból bőszt protekcionistaikká válnak, amint rosszabbodik hagyományosan termelt áruik piaci helyzete, míg végül felfelé ívelő tendenciát érnek el politikai lépések útján, melyekkel a fogyasztót ténylegesen rákényszerítik, hogy támogassa termelésüket egy eltorzított árrendszeren keresztül.

Helyettesítsük be „a textilipar és a búza házasságát” a „vas és rozs házasságára”, a „mágnásokat” a „Junkerekre”, és lényegében tökéletes analógiát kapunk.²³ Magyarország és Ausztria szegény, politikai hatalommal nem rendelkező köznépe, akit rendszerint senki sem képviselt a vámunió viszonyait egyengető tízévenkénti konferenciákon, osztották német társaik sorsát, de az erős iparosodás²⁴ könnyítő hatása nélkül, amelyet a német császár alattvalói élveztek.

Függelék

Megjegyzések a külkereskedelmi cserearányok számításánál használt árakhoz

A kereskedelmi cserearányokat a hazai árak esetében a hivatalos magyar egységárakból számítottak ki (ld. „forrás”, 1. táblázat). A világgiazi árak a brit statisztikákból származnak, melyeket évente a Statistical Abstracts of the United

²¹ Hanák: i. m. 914.

²² Alexander Gerschenkron: Bread and Democracy in Germany (Kenyér és demokrácia Németországban). Berkeley, 1943. Főleg az 1. fejezet.

²³ Magyarországon nem volt a német „import certificate” rendszernek megfelelő eszköz, mely anyagilag támogatta volna az exportot, mint a rozs exportját Németországban. Támogatást élvezett viszont majdnem a korszak egészén át a liszt exportja (lealábbis Ausztriába), mely abban nyilvánult meg, hogy megengedték a budapesti malmoknak, hogy olcsó balkán búzát importáljanak vámmentesen, ha ennek az importnak a megfelelőjét exportálják liszt formájában. Ezt a következtetést támasztják alá az 1. táblázat 6. oszlopának adatai, melyekből látható, hogy a gabona és liszt támogatása nagyobb, mint a gabonáé egyedül.

²⁴ Magyarország gazdasági növekedésére az adott korszakban általában ld. Katus L(ászló): Economic Growth in Hungary During the Age of Dualism (1867—1913) (Magyarország gazdasági növekedése a dualizmus korában, 1867—1913). Ld. Pamlényi E(rvin) (szerk.) Social-Economic Researches on the History of East-Central Europe (Társadalmi és gazdasági kutatások Közép-Kelet-Európa történetében). Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae, no. 62. Bp. 1970. 35—127.

Kingdom köteteiben tesznek közzé. Nem tettünk kísérletet a brit áraknak a vámtarifák vagy kereskedelmi különbözetek szerinti átszámítására.

A brit árakat osztrák-magyar koronában tizedes mértékegység szerint adtuk meg (általában 100 kg-ban), az érvényes átszámítási kulcsot használva: 1 korona = 10 penny. Ahol lehetséges volt, az angol mértékrendszer decimális megfelelőjét alkalmaztuk az Annual Statement of the Trade of the United Kingdom (1935, 1. köt. London, 1937) alapján. Ahol ezt nem tudtuk megtenni, az átszámítást standard egyenérték táblázatokból, illetve az Egyesült Nemzetek és a FAO nemzetközi kereskedelemben használt mértékeiből vettük át.

Néhány — kisszámú — esetben nem találtunk megközelítő brit megfelelőt egy-egy kereskedelmi cikkre. Ezekben az esetekben a magyar árakat adtuk meg. Ennek az eljárásnak a hatása talán elhanyagolható, hiszen az érintett javak a magyar kereskedelemnek csak csekély töredékét tették ki. Sokkal komolyabb azonban a két ország kereskedelmi adataiban a termékkategóriák megfelelése egymásnak. Mivel az összetevőkre bontást korlátozták a statisztikai adatok, majdnem bizonyos, hogy néhány áradat nem értelmezhető a magyar mennyiségi adatokra. A probléma teljesen megoldhatatlan, mindössze annyit tehetünk, hogy bízunk a valószínűség törvényeiben és feltételezzük, hogy az ilyen hibák rendszerint kiküszöbölődnek.

Szintén nincs megoldás azokra az összetevőkre bontási problémákra, melyek abból erednek, hogy mindkét kereskedelmi statisztikacsoport esetében változik az egyes tételek részesedése a termékkategóriákon belül. Az egyes kategóriák relatív fontosságának változása a tárgyalt időszakban vagy még bizonyultabbá tette, vagy feloldotta a fent említett nehézségeket.

Végül pedig hadd jegyezzük meg, hogy nincs garancia arra sem, hogy a brit árak — még akkor is, ha teljesen összehasonlítható és vámtarifa nélküli árakról van szó — szükségképpen piaci egyensúlyt tükröznek, ún. árnyékárak. Épp azért, mert Európa legtöbb országa tett protekcionista lépéseket, a brit árak egy maradék terület árainak tekinthetők, melyek akkor alakultak ki, mikor a protekcionista politika máshol már learatta a maga adóját. Ha a világon mindenhol szabad kereskedelem zajlott volna, más árösszetétel alakulhatott volna ki. Hogy a valódi árnyékár alatta vagy felette lett volna a brit áraknak, azt csak sejteni lehet. Már csak ez is indokolja azt, hogy ennek a dolgozatnak minden adatát kételkedéssel kell fogadnunk.